
KÖNYVJELZŐ

LENGYEL IMRE – RECHNITZER JÁNOS (SZERK.): A REGIONÁLIS TUDOMÁNY KÉT ÉVTIZEDE MAGYARORSZÁGON

Modern Regionális Tudomány Szakkönyvtár

Sorozatszerkesztő: Lengyel Imre

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 468 o.)

HARDI TAMÁS

A kötet műfaja nehezen meghatározható. Tanulmányokból áll, de nem nevezhető tanulmánykötetnek. Valamennyi tanulmány már korábban megjelent más publikációkban, így nevezhetnének szemelvénynek is, de kiegészítve azzal, hogy a mellékletek kicsit almanachszerűvé teszik, bemutatva, s bárki számára elérhetővé téve a regionális tudomány hazai intézményeit, publikációs helyeit. A szemelvények pedig a regionális tudomány főbb képviselőit, problémaköreit, kutatási aspektusait mutatják be.

Így tehát a műfaji besorolás kényszere helyett a kötet kézbevételekor arra koncentrálnunk, hogy ez a kötet egy számvetés. Olyan számvetés, amit mindenki elvégez magában, amikor egy-egy jelentősebb életkori fordulóponthoz ér. (Az MTA RKK 25 éves jubileumi ünnepségén többször elhangzott, hogy a regionális tudomány elérkezett a felnőttkorba.) Egy ilyen számvetés alkalmával megkérdézzük magunktól, hogy mi az, amit elértünk, mink van fizikai és szellemi értelemben, s vajon mi várhat még ránk? Egy tudomány „élete” persze nem mérhető emberi léptékkal, de ez a kötet mégis megkísérel egy ilyen, emberi jellegű összefoglalást.

A tudomány elfogadottságát maga a könyvsorozat jelzi talán a leginkább, amelyben ez a mű napvilágot látott: az Akadémiai Kiadó „Modern Regionális Tudomány Szakkönyvtár” sorozatának első köteteként jelent meg. Nem kell hangsúlyozni, hogy egy ilyen tekintélyes kiadó szakkönyvsorozata önmagában fontos állomás egy tudomány vagy tudományág intézményesülése során. A publikált tanulmányok első megjelenési helyének vizsgálata is érdekes következtetésekre ad módot. Számos közülük a tudomány fejlődésének fontos állomásaihoz kötődik. Lackó László tanulmánya például a tudomány alapvető folyóiratának, a *Tér és Társadalom*nak az első, indító számában jelent meg, amelyet a fiatal MTA RKK bocsátott útjára Pécsen, 1987-ben. Több (rész)összefoglalásnak tekinthető, fajsúlyos kötetből is találunk itt fejezeteket. Ezek közül csak egyet emelnék ki, a *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón* címűt (Horváth Gy. és Rechnitzer J. szerk.). Több tanulmány képviseli a Magyar Tudomány folyóirat 2004. évi 9. számát, amely „A régió” alcímmel, tematikus számként, Enyedi György vendégszerkesztésével jelent meg. Ezeken túl fontos észre-

venni, hogy a társtudományok folyóiratai is képviseltetik magukat, mint pl. a Közgazdasági Szemle, a Földrajzi Értesítő, a Területi Statisztika, a Politikatudományi Szemle.

Sajnos az is hozzátartozik a tudomány „nagykorúsodásához”, hogy az idézett szerzők közül ketten már csak a múltat képviselhetik. Gondolok itt Lackó Lászlóra (1933–1997), aki a Regionális Tudományos Bizottság egyik alapítója (1986) és hosszú éveket (1990–1997) elnöke volt, és Bartke Istvánra (1930–2009), aki szintén a Bizottság alapítója (1986) és alelnöke (1986–1990) volt.

A kötetet beköszöntő előszavával Török Ádám, az MTA rendes tagja, a IX. osztály elnöke indítja, amelyben méltatja ezt az új tudományágat, s a Regionális Tudományos Bizottság szerepét az osztály munkájában. Mindezek után a szerkesztők – Lengyel Imre az MTA doktora, egyetemi tanár, valamint Rechnitzer János az MTA doktora, egyetemi tanár – előszava, s a szerkesztők bemutatása következik.

Bevezetőként Rechnitzer János tanulmánya került be a kötetbe, amelyben bemutatja magát a regionális tudományt, illetve annak intézményesülését Magyarországon. A hetvenes, nyolcvanas évek útkeresését, amikor a ma is működő alapvető intézmények megalakultak. Itt elsősorban a Bihari Ottó által előkészített, majd Enyedi György által alapított MTA Regionális Kutatások Központjára, illetve a tudományág folyóiratára (Tér és Társadalom), valamint az MTA Regionális Tudományos Bizottságára kell gondolni. A tudományág nagy felfutásaként tekinthetünk a kilencvenes évekre, amikor a politikai, gazdasági, társadalmi átalakulás szolgálatába állította megszerzett ismereteit. Szerepe nem csak a hazai intézményi átalakításokban, a fejlesztések megalapozásában volt jelentős, hanem Kelet-Közép-Európában is hírnévre tett szert, exportálva a tudást a magyar lakta és nem magyar lakta szomszédos területekre egyaránt. Elkülöníti a Szerző az új évezred korszakát a tudományág történetén belül. Itt már az alkalmazott tevékenységek mellett egyre több mély, elméleti munkával kell a jövőt megalapozni, ezekbe sűríteni a korábban megszerzett ismereteket.

A kötet tartalmi részében a szerkesztők 19 tanulmányt tagolnak négy nagy fejezetre. A tanulmányok nagy része már ismert lehet a tudományágban dolgozók előtt, azonban kétség kívül elmondható, hogy egybe rendezésük is hoz egy új tartalmi elemet, felismerést. Úgy véljük, az átfogó tanulmányok kiválasztásával a szerkesztők a tudományág fő problémacsoportjait, a különböző tudományterületekről érkező szerzők eltérő nézőpontjait kívánták reprezentálni. Egy multidiszciplináris tudományág eredményeinek, kutatási területeinek bemutatása ilyen alapállásból nehéz feladat, ha a tudományos nézőpontok és problémák mátrixát teljességre törekedve szeretnénk kitölteni, akkor több kötetre való anyagot kaphatnánk végeredményül. Így bizonyára sok olvasóban támad hiányérzet, ha egy-egy fontosnak vélt témát nem talál meg a bemutatottak között. Kár, hogy nem kapott önálló reprezentációt pl. a történeti elemzés, a területi tervezés elmélete, a szuburbanizáció.

A kitűnő válogatást még egy kritikával illetném: a kötet szellemiségéhez talán jobban illett volna, ha több, a kilencvenes években publikált szöveg is megjelenhetett volna benne. A kezdeteket az első fejezet első tanulmánya képviseli: Lackó Lászlótól „A területi fejlődés egységes értelmezése”. Ez a tanulmány 1987-ben jelent meg a Tér és Társadalomban. Utána egy tanulmányt datálhatunk 1989-re (Mészáros Rezső), s

egyét 1994-re (Bartke István). A tanulmányok zöme az ezredforduló után keletkezett, igaz, több közülük a kilencvenes éveket foglalta össze, azonban érdekes lett volna a 20 éves távlat köztes állomásait is összevetni napjaink irodalmával.

Kritikáink ellenére a könyv elolvasása után egy meglehetősen teljes kép bontakozik ki számunkra elsősorban Magyarország területi átalakulásáról, annak okairól, jellemzőiről. Nehéz különválasztani az egyes tanulmányokat aszerint, hogy melyik fejezetbe valók is igazán. Érdemes őket saját ismereteinknek, érdeklődési körünknek megfelelően csoportosítva újraolvasni, hogy felfedezzük azokat az íveket, amelyek ezeket a műveket az időben, s tematikusan is összekötik.

A négy fejezet közül az első a „Területi folyamatok és fejlődés” címet viseli. Mint ilyen bemutatja a regionális tudomány kutatási témáját, az eltérő diszciplínák felől érkező kutatók viszonyulását ezekhez a témákhoz. A tér vizsgálatát másként látja a területfejlesztő gyakorlati szakember (Lackó L.), a történettudományi (Baranyi B.), a földrajzi (Nemes Nagy J. és Mészáros R.), az ökonometriai, statisztikai ismeretekkel rendelkező (Varga A.) szakember. Lackó László alapozó műve felhívja a figyelmet a területi fejlődés szakaszosságára, a tényezők hatásának időbeli változására. Bemutatja azokat az álláspontokat, amelyek a területfejlesztés és a településfejlesztés kapcsolatrendszerét jellemzik, míg saját maga a településfejlesztést a területi kérdések részének tekinti. Mondanunk sem kell, hogy ezek a kérdések napjainkban is visszaköszönnék. Fontos szempontot emel ki akkor, amikor hangsúlyozza, hogy fejlődésünket nem a nyugat-európai viszonyokhoz kell elsősorban mérni, hanem komoly figyelmet kell fordítani közép-európai társainkra. Ezt később mások is fontosnak tartják, különösen Horváth Gyula összehasonlító vizsgálataiban kap kiemelt szerepet.

A fejlődés szakaszokra bonthatósága felmerül Nemes Nagy József munkájában is. A nemzetgazdaság fejlődése és a területi különbségek változása között találunk összefüggést. A Szerző több modellt vet össze, köztük idézi Lackó Lászlót, majd teszteli is azokat. Bemutatja a változó területi differenciáltság alakulását más országokban, kiemelten az egykori szocialista államokban. Kérdés, amely a kötetben máshol is, burkoltan vagy nyíltan előkerül, hogy beindul-e egy új nivellálódás a területi egységek között?

A fejezetben felmerül a területi szintek vizsgálatának problematikája is. Míg Baranyi Béla a világszintről indulva elemzi a perifériaképződést, szintenként haladva (Európa, ország, megye) eljut a hazai belső és külső perifériák kialakulásának magyarázatáig. Érdekes, olvasmányos történeti megközelítése, ahogy a perifériák kialakulását a történelmi folyamatokkal magyarázza. Nagy időbeni és térbeli léptéket átfogó munkáját érdemes összevetni a kötetben később található írásokkal (Bartke I., Horváth Gy., Bernek Á., Rechnitzer J.), hiszen mondanivalójuk kiegészíthetik egymást.

Mészáros Rezső tanulmánya az időföldrajz alkalmazásával foglalkozik. Maga a módszer a regionális tudomány szempontjából a mikroteret, az egyén és csoport terét vizsgálja, azonban sok szempontból jól alkalmazható területfejlesztési célú vizsgálatoknál. Míg tudományágunkban alapvető a dinamikus megközelítés, az időbeliség bevonása a vizsgálatokba, addig ebben az esetben maga az idő kerül a térbeli vizsgálatok középpontjába, helyesebben az idő–tér kapcsolat. A szerző hang-

súlyozza a relatív tér jelentőségét az abszolúttal szemben, arra a térre koncentrált, amit a valóságban, kapcsolatainkban megélünk, s amely így eltér a térképen ábrázolt vagy a matematikai térrel. Fontosnak érezhetjük a megközelítést.

Varga Attila térökonometriát bemutató cikke az eddigiekhez képest már teljesen a matematika, az ökonometria, illetve a statisztika világába vezet el az Olvasót. A tér változási folyamatainak modellezése és azok ökonometriai alkalmazása az eddigiekhez képest alapvetően új megközelítés. Lényeges információ azonban minden kutató számára, hogy az általa vizsgált jelenséget mennyiben határozza meg a térbeliség, a területi elhelyezkedés, s ez hogyan vizsgálható.

A második fejezet a „Regionális politika és területfejlesztés” címet viseli. Lényegében e fejezettel figyelhetünk fel a kötet másik fontos mondanivalójára, amely több tanulmányban is megjelenik, hogy a globalizációs folyamatok hogyan határozzák meg a hazai területi fejlődést, s erre milyen válaszok adhatók. Enyedi György nyitó tanulmányában a posztoszocialista Magyarország regionális folyamatait mutatja be. Tanulmányából többek számára inspiratív lehetett az a tétel, miszerint a területi különbségek kialakulásánál nagy jelentősége van a térbeli hálózatoknak. Egyes térségek eltérő hálózatokba csatlakozhatnak be. Míg Magyarországon a főváros és térsége globális hálózatok tagja, egyes fejlődő térségek helyi és regionális hálózatokhoz csatlakoznak, addig a lemaradás, perifériára kerülés vár azokra a területekre, amelyek kimaradnak a hálózatosodásból. Bartke István 1994-es cikkében a regionális, területi egyensúllyal foglalkozik, s neoklasszikus megközelítésében fontos alap a munka és a tőke ellentétes áramlása. Három szinten, világméretben, uniós szinten és nemzeti keretek között vizsgálja a politika fontosságát a területi egyensúly közelítésében. Kiemelendő, hogy világméretű vetületben fontos szempontnak tartja az ideológiák, kultúrák befolyását a területi különbségek kialakulására (pl. protestantizmus), míg országos szinten ennek kisebb a jelentősége. Az Európai Unió jövője szempontjából kiemeli, hogy kifelé zárt és nyitott rendszer egyaránt elképzelhető, s ez a területi fejlődés kohéziójára is hatással lesz. A nemzeti szintet homogén irányítási és ideológiai térnek tekinti. Tehát ezen a szinten nagy szerepe lehet a politikának a területi folyamatok formálásában. Napjaink válságában érdemes idemásolni 1994-ben kelt megjegyzését a Közép-Európa előtt álló fejlődési alternatívákról: „...vagy a gazdaság teljesítőképességének megfelelő szintre emelése az ehhez szükséges társadalmi feltételek megteremtésével (a gazdasági teljesítmények növelésére, a fogyasztás ésszerű korlátok közé szorítására ható egyéni és társadalmi motivációk visszaállítása stb.), vagy a társadalom anyagi jólét iránti igényeinek leszállítása a gazdasági teljesítőképesség által meghatározott szintre, egyidejűleg az életminőség más (anyagi tényezőkön kívüli) elemeinek előtérbe állítása. Ez utóbbi megoldás szakítást jelentene a teljesítményközpontú nyugati értékekkel, önálló eszmeiségű régió kiformálódása felé vezetne.” (133. o.)

Pálné Kovács Ilonának A területi érdekérvényesítés átalakuló mechanizmusai címmel publikált tanulmánya került be a kötetbe. Az önkormányzati rendszer születése körüli problémák, különös tekintettel a területi szintű, közvetlen képviseleti alapon nyugvó önkormányzat hiánya a fő témája a tanulmánynak. Az uniós regio-

nális politika, a területfejlesztés gyakorlata, valamint a közigazgatás ugyanakkor megteremti a középszint „paraállami” döntési mechanizmusait. Így a regionális fejlesztés akár a demokratikus döntési mechanizmusok hibájának egyik példája is lehet, ha a magyar kutatás és jogalkotás nem felel meg annak a kihívásnak, hogy a regionális fejlesztés intézményeit beágyazza az önkormányzati rendszerbe anélkül, hogy a képviseleti autonómia sérüljön.

Horváth Gyula tanulmánya az európai regionális egyenlőtlenségeket vázolja fel. A globalizáció kihívásaira a városok, régiók eltérő reakciókkal válaszoltak, eltérő stratégiákat alkalmaztak. Így nyertesek és vesztesek alakultak ki. Figyelmeztet a regionalizmus veszélyére, melynek lehetnek az integrációval ellentétes hatásai is. Alapvető tapasztalat, hogy azokban az országokban, amelyek gazdasági és fejlesztési döntési rendszerüket decentralizálták erősödött a regionális kohézió, míg a centralizált országokban gyengült.

Az Európai Unió területi egyenlőtlenségeinek vizsgálatok fontos megállapítás, hogy az államok szintjén a különbségek csökkentek, míg a régiók szintjén stagnáltak vagy romlottak. Külön kitér az újonnan csatlakozó államokra, amelyek ezeket a különbségeket tovább növelték. Mindez a regionális politika fontosságát húzza alá.

Illés Iván összeveti a hazai és uniós területfejlesztési pénzügyi és eszközrendszer, a kedvezményezett területek kijelölését, a források elosztásának mechanizmusát.

Buday-Sántha Attila vidékfejlesztésről írt tanulmányában hangsúlyozza, hogy a magyar vidéket korábban munkahellyel ellátó mezőgazdaság és telephelyes ipar tönkrement, jelenlegi állapotában lényegesen kevesebb munkalehetőséget nyújt. A lakosság megtartására és a fejlődésre csak a munkahelyteremtésen, az elérhetőség javításán, az oktatás-képzés fejlesztésén, a helyi adottságok kihasználásán, a vállalkozási készség erősítésén keresztül vezet az út.

A harmadik fejezet címe: „A globalizáció hatása a gazdaság térbeli szerkezetére”.

Bár, mint korábban említettem, más tanulmányok sem nélkülözheték a globalizáció említését, amely alapvetően befolyásolja ma már a különböző szintű területi folyamatokat, ez a fejezet kifejezetten a globalizáció hatásaival foglalkozik. A nyitó tanulmány Lengyel Imre regionális versenyképességgel foglalkozó cikke, amely alapvető elméleti kérdéseket tár fel a témában: pl. hogyan értelmezhető a versenyképesség regionális keretek között, hogyan kapcsolódik össze a versenyképesség napjaink térbeli folyamataival, mint pl. a koncentráció. A hely, az elhelyezkedés jelentősége megnőtt a vállalatok, a gazdasági szereplők versenyképességében. Lényegében ezt bizonyítja Bernek Ágnes tanulmánya is, amely a stratégiai földrajzi hely fontosságát elemzi a nagyvállalatok működésében. A nagyvárosokat globális jelentőségű „global city” és regionális jelentőségű üzleti központok kategóriákra osztja fel aszerint, hogy milyen szerepet tudnak betölteni a legnagyobb vállalatok életében, szervezeti hierarchiájában. Barta Györgyi Magyarország ipari átalakulását vizsgálja a rendszerváltás után. A hazai ipar leépülése, majd a külföldi tőkére alapozott újraépítés egyfajta stratégia volt az egykori szocialista országok között. Ez nagyfokú gazdasági nyitottságot adott az országnak, s hozzájárult a hazai duális

ipari szerkezet kialakulásához. A tanulmány megjelenése óta bekövetkezett gazdasági folyamatok csak aláhúzták a Szerző véleményét.

Sikos T. Tamás a bevásárlóközpontokat elemezte. Írásában bemutatja azok fajtáit, jellegzetességeit. A bevásárlóközpont definiálásánál ki kell emelnünk saját véleményét, mely szerint a különböző definíciókból kimaradt az a tény, hogy ezek a szolgáltató intézmények egyértelműen az autós közlekedésre építenek. Ehhez a recenzius is hozzá kívánja tenni, hogy éppen ezért nem túlozható el a városi teret formáló szerepük.

Az utolsó fejezet a Településhálózat és önkormányzatok témáját öleli fel. Nyitó írásában Rechnitzer János foglalja össze a városhálózat átalakulásának jellegzetességeit. Részben saját kutatásaira, részben más kutatások eredményeire támaszkodva állapítja meg, hogy a városhálózat egyes elemei képesek bekapcsolódni globális, nemzetközi hálózatokba, kialakulnak a „sokfunkciós csúcscok”, míg sokan lemaradnak, képtelenek a megújulásra, központi funkcióik elsősorban a közigazgatási, közszolgáltatási szerepkörökre támaszkodnak. Ez a megújuló képesség függ az országban és a városhierarchiában elfoglalt helytől, a gazdasági adottságoktól, de mindenképp a tudás megteremtésének vagy adaptálásának képességétől, intézményeitől. Szirmai Viktória a városok belső átalakulási folyamataival foglalkozik. A városok belső terének fejlődését összeveti a nyugat-európaival. Fontos jellegzetesség nálunk, hogy a rendszerváltás utáni ingatlanprivatizáció meghatározta az ingatlanpiacot, s hozzájárult az átalakuláshoz. A szerző egy közép-európai kitekintést is nyújt.

Kóródi József mint a gyakorlatban is dolgozó fejlesztő a faluhálózat átalakulásának és fejlesztésének történeti aspektusait, s a korszerűsítés jelenlegi helyzetét vázolta fel. Mind-ezek után javaslatot tesz egy falufejlesztési program kidolgozására és végrehajtására.

Lados Mihály a településfejlesztés finanszírozási kérdéseit tekinti át. Összeveti a tanácsrendszer és az önkormányzatok fejlesztési célú forrásainak és kiadásainak rendszerét. Sok észrevétele a tanulmány megírása óta sem nyert megoldást, esetleg még aktuálisabb lett. Hiányolta a még ma sem létező normatív típusú fejlesztési támogatást, amely nagyban segítené az önkormányzatok pályázati esélyeit, hiszen önerőként jelentkezhetne az egyes fejlesztési projekteknél.

A „Mellékletek”-ben megtaláljuk az MTA Regionális Tudományos Bizottság tagjainak névsorát, válogatott bibliográfiáját, a kapcsolódó tudományos társaságok és intézetek rövid bemutatását, az egyetemi tanszékek és intézetek, doktori iskolák leírását, valamint a tudományágban érintett folyóiratokról szóló információkat. Itt kereshetjük meg a kötetben publikált tanulmányok első megjelenési helyének publikációs adatait is.

A könyv tehát jól reprezentálja a hazai regionális tudomány jelenét, múltját. Érdekes olvasmány azok számára is, akik már ismerik az itt közölt tanulmányokat, hiszen „újrakeverve” új gondolatokat, ötleteket ébreszthetnek. Ugyanakkor nagyon ajánlható azok számára, akik most ismerkednek a tudományággal, szakdolgozatot vagy disszertációt kezdenek írni, hiszen a bemutatott témák amolyan „kályhák” az elinduláshoz, az irodalomjegyzék, az első megjelenés helyének felkutatása jó kiindulópontot nyújthat ahhoz, hogy valaki elmélyedjen egy témában, annak irodalmát megismerje, felfedezze elméleti problémáit. Így az „emlékmű” állítás és a „számvevés” mellett hasznos eszköz lesz az egyetemi oktatás és a doktori képzés számára is.